

Ecsedi Zsuzsa

Evangélikus egyházzene Magyarországon

„A zene fenséges ajándéka Istennek,
és közel áll a teológiához.”

Martin Luther

■ A reformáció történelmi egyházai más-más módon kezelték a kereszténység évezredes örökségét, liturgiai és zenei kincseit. Ezt a viszonyulást nagyban meghatározta az irányzat vezetőinek előképzettsége, élethelyzete és személyisége is.

Martin Luther (1483–1546) erfurti Ágoston-rendi szerzetesként benne élt a liturgikus hagyományban; wittenbergi teológiai professzorként ismerte és magyarázta a *Biblia* könyveit. A középkori oktatás részeként alapos zenei képzést kapott; szeretett és tudott énekelni, megtanult lanton játszani, és értette kora kompozícióit is. Ebből következik, hogy Luther mindazt megőrizte az istentisztelet tételeiből és az énekekből – az esetek többségében átdolgozott formában –, ami nem áll ellentétben a *Biblián* alapuló teológiai tanítással. Így lett az evangélikus identitás jelentős eleme az (egyszólamú gyülekezeti) ének és a (többszólamú mű)zene.

Jelen tanulmány arra vállalkozik, hogy főbb vonalakban felvázolja a lutheri reformáció németországi kezdeteit, majd magyar földön létrejött legfontosabb eredményeit.

Az ötszáz évvel ezelőtt megindult reformáció sokrétű folyamata komoly hatással volt a történelem alakulására, az irodalomra, a teológiára és a művészetekre is. Most csak azokat a területeket említjük meg, amelyek közvetlenül befolyásolták az egyházzene fejlődésének irányát.

Anyanyelv. Luther 1521-ben kezdte el az *Újszövetség* fordítását, és lényegében egész hátralevő életében dolgozott a teljes *Biblia* német nyelvre átültetésén. Nem ez az első anyanyelvű bibliafordítás, de a könyvnyomtatás megkönnyítette a terjesztését, így ez a mű meghatározta a német irodalmi nyelv fejlődését is.

Liturgia. A reformáció egyik legjelentősebb eredménye, hogy az anyanyelven énekelt gyülekezeti ének önálló

helyet kap a liturgiában. Luther istentiszteleti rendjeiben – *Formula missae*,¹ *Deutsche Messe*² – előírja, hogy a szertartás egyes pontjain mely énekeket kell énekelni. A gyülekezet így az istentisztelet aktív részesévé válik.

A reformátor énekköltészete megrázó élménnyel indult. 1523 nyarán két szerzetestársát evangélikus hite miatt megégették. Ennek hatására született az *Ein neues Lied wir heben an* kezdetű ballada. Luther második éneke is személyes hitvallás – saját életének bemutatása, hogyan jutott el a bűnbeesettség kétségbeesésétől a személyes megváltottság felszabadító élményéig: *Nun freuet euch, lieben Christen gmein*.³

Luther 1523–24-ben – Georg Spalatinhoz írt levelében – felhívással fordult kortársaihoz: „Az a szándékom, hogy a próféták és az egyházatyák példája nyomán német zsoltárokat készítek a népnek, vallásos énekeket, hogy az Isten igéje az éneken keresztül az emberek között maradjon. Ezért mindenütt költöket keresünk. [...] Kérlek téged, [...] hogy valamelyik zsoltárt formáld át énekké, ahogy az én példámat látod [12. zsoltár; *Ach Gott, vom Himmel sieh darein*].”

A szakirodalom⁵ 45 olyan éneket tart nyilván, amely szövegének vagy dallamának kialakításához Luthernek valamilyen módon köze van. Akkor írta őket, amikor kiderült, hogy felhívására igen kevés kortársa reagált, az anyanyelvű énekek viszont nagyon is szükségesek. Az életműből 36 gyülekezeti ének, a többi liturgikus dallam átdolgozása. Az *Evangélikus énekeskönyv*⁶ 24 Luther-éneket tartalmaz:⁷ jól reprezentálja Luther életművét.

Luther felfogásában a zene elsősorban *creatura*, tehát Isten teremtménye, és csak másodsorban *scientia* vagy *ars*. Minden művészetet, de különösképpen a zenét annak a szolgálatában szeretné látni, aki azt teremtette és nekünk adta. Csak akkor látja értelmét, ha nem „holde Kunst”, tehát az érzékeinkre ható, gyönyörködtető dolog, hanem Krisztusra vonatkozik, a megváltás fölötti örömet hirdeti – írja a *Babst-énekeskönyv*⁸ előszavában. Már a Jo-

hann Walterral közösen elkészített énekeskönyvben⁹ is ezt hangsúlyozza: „Semmi másról ne akarjunk énekelni és beszélni, csak Jézus Krisztusról, a mi Megváltónkról, ahogy Pál írja *1Kor 2*-ben”.

A népnyelvű gyülekezeti énekek esetében Luther komoly szerepet szánt az iskolának. Az előbb említett, Walter szerkesztette gyűjtemény négyszólamú énekeskönyv iskolások számára: szólamonként külön füzetben jelent meg, és a 32 német énekből 24 már Lutheré volt. Az előszó kiemeli: azért adták ki, hogy az iskolások ne szerelmi dalokat (Bullieder, fleischlicher Gesang) nótázzanak, hanem üdvös dolgokról énekeljenek. – Magyar párhuzam, hogy Huszár Gál ugyanúgy elítéli a szerelmi virágénekeket és a pajkos énekeket, mint Luther, de egészen más indoklással: a régi keresztyének „az isteni dicséreteket korcsomán és egyéb zabálól, gaz helyeken nem énekeltek, hanem csak ott, ahol az emberek épültenek és ómagoknak vigasztalást vötteknek”.¹⁰

Luther sokat tett azért is, hogy a gyülekezetet éneklésre bírja, hiszen a kezdetekben ez nem nagyon ment. 1529-ben, egyik prédikációja során intette a híveket, hogy naponként énekelik előttük a diákok a német énekeket, végre hát meg kellett volna már tanulniuk azokat.

A gyülekezeti éneken dallam és szöveg együtt szólítja meg az éneklő értelmét és szívét: tanít, int, vigasztal, s eközben kegyesen gyönyörködött. Az ének másik fontos teológiai szerepe, hogy az evangélium terjedését szolgálja, előkészítse a híveket az ige hallgatására, s maga is igehirdetéssé váljék: „A hangok az igét élővé teszik.”

A reformáció kezdetének időszaka, a XVI. század a zenében a reneszánsz virágkora. Az ekkor keletkezett – vagy átalakított – lutheránus gyülekezeti énekek, más néven korálok elismertségét, súlyát jelzi, hogy dalmataik a műzenei alkotásokban – kórusmotettákban, orgonakorálokban – *cantus firmus*ként (vezető szólamként) a gregorián tételek helyére léphettek.¹¹

A lutheri reformáció 1521–22-ben jelentkezik Magyarországon, itteni diákok pedig 1522-től kezdve iratkoznak be a wittenbergi egyetemre. Az eszmék terjedését befolyásolták a nyelvhatárok: a mohácsi csata előtt kizárólag a német városi lakosság körében jelentkezett a mozgalom.

Dévai (Bíró) Mátyás, a „magyar Luther”, a reformáció első magyar nyelvű hirdetője 1530-tól Budán és Kassán tevékenykedik. Sylvester János lefordítja az *Újszövetséget*, amelyet 1541-ben nyomtatnak ki Sárvár-Újszigeten. Leonhard Stöckel (Stöckel Lénárd) Felső-Magyarország nevezetes reformátora, a bártfai iskola rektora. (Mindhármuknak emléktáblát állítottak Wittenbergben 2017 nyarán, a magyar napok keretében.)

Korán színre léptek a reformáció követői Magyarországon az éneklés terén is. Már 1536-ban megjelent egy énekeskönyv a wittenbergi egyetemet 1532-ben megjárta Gálszécsi István (†1550 előtt) szerkesztésében, Lutherénekek fordításával.¹²

Huszár Gál (1512–1575) *protestáns gyülekezeti énekeskönyve* (1560–1561)¹³ az énekköltés javát teszi közzé: eredeti magyar zsoltárparafrázisokat (*Úr Isten, irgalmazz nekem a te irgalmasságod szerint*;¹⁴ *Irgalmazz, Úr Isten, immáron énnékem*¹⁵) és ünnepi énekeket (*Jövel, Szentlélek Úr Isten, lelkünknek vigassága*¹⁶; *Nékünk születék mennyei Király*¹⁷).

Ismerjük meg most az egyik említett éneket: Batizi András (†1546 után) Szentlélek-hívását, a kor egyik legerőteljesebb magyar versét, amely 1560-tól napjainkig szinte állandóan része az evangélikus és református énekeskönyveknek.

Jövel, Szentlélek Úr Isten – Batizi András éneke
Huszár Gál graduál-énekeskönyvéből

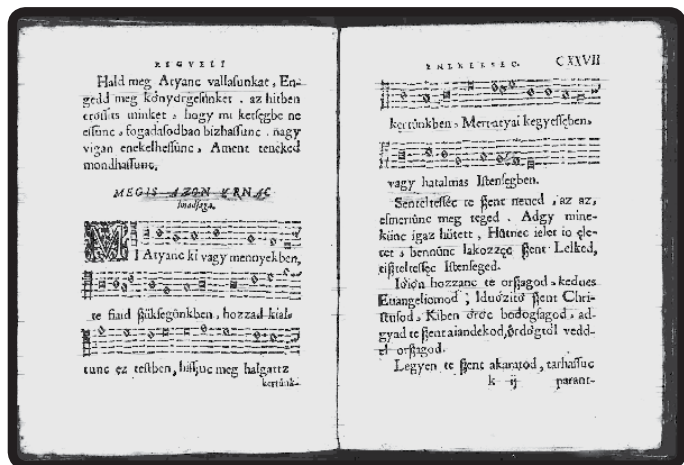

1. Jövel, Szentlélek Úr Isten, lelkünknek vigassága, szívünknek bátorsága, adjad minden híveidnek te szent ajándékodat! Jövel, vigasztaló Szentlélek Isten!
3. Távoztasd el mi szívünknek hitetlen sötéttségét: világosíts meg minket, hogy az Istennek igéjét hallhassuk és érthessük! Jövel, és taníts meg az igaz hitre!
7. Te vagy a nagy Úr Istennek mennyei ajándéka, igazságnak mestere.
Taníts minket a Krisztusnak igaz ismeretire! Te vagy mi lelkünknek bölcs tanítója.
9. Adjad szent ajándékodat, bátorítsd meg lelkünket, hogy vallhassuk a Krisztust!
Adjad, hogy mi meggyőzhessük az ördög csalárdságát! Te vagy mi biztatónk, minden oltalmunk.
10. Biztasd félelmes szívünket, hogy kétségbe ne essünk halálunknak idején, de nagy bátorsággal, vígan e világból kimúljunk! Jövel, vigasztaló Szentlélek Isten!¹⁸

A magyarországi énekes reformáció csúcsteljesítménye Huszár Gál *evangélikus graduál-énekeskönyve* (1574),¹⁹ amely szertartási és gyülekezeti énekeket, imádságokat, reggeli és esti liturgiát, Luther *Deutsche Messjét* követő istentiszteleti rendet tartalmaz.

A felsorolt gyűjtemények jelentősége azért is kiemelkedő, mert – többnyire – dallammal együtt közlik az énekeket. (Ezután majdnem két évszázadig nem jelenik meg magyar földön nyomtatott, kottás protestáns énekeskönyv – kivéve a genfi zsolnárokat.)

Figyelemre méltó kordokumentum Luther *Miatyánk*-parafrázisának²⁰ XVI. századi magyar fordítása. Egyrészt azért, mert bizonyítja, hogy néhány korai reformációs ének hamar meggyökerezett a magyar használatban is. Másrészt azért, mert a vers szóhasználata (főleg az 5., 7. és 8. versszakban) betekintést enged a kor emberének gondolkodásába, problémáiba.

Mi Atyánk, ki vagy mennyekben.
Luther Márton énekének fordítása Huszár Gál graduál-énekeskönyvéből

1. Mi Atyánk, ki vagy mennyekben, te fiad szükségünkben hozzád kiáltunk e testben, hisszük, meghallgatsz kértünkben, mert atyai kegyességben vagy hatalmas Istenségben.
2. Szenteltessé te szent neved, azaz ismerjük meg téged, adj minékünk igaz hitet, hitnek jelét, jó életet, s bennünk lakozzék Szentlelked, tiszteltessék Istenséged.

3. Jöjjön hozzánk te országod, kedves Evangéliumod, üdvözítő szent Krisztusod, kiben örök boldogságod, adjad te szent ajándékod, ördögtől vedd el országod.
4. Legyen te szent akaratod, tarthassuk parancsolatod, mint mennyei szent udvarod, teljesíti akaratod, mi is tehessük mondásod, elszenvedhessük ostorod.
5. Mindennapi kenyerünket, minden testi szükségünket, hű szolgát, jó fejedelmet, egyességet, békességet, jó házastársat, bőséget, adjad nekünk ma ezeket.
6. És bocsásd meg bűneinket, mint ellenünk vétetteknek mi megbocsátjuk bűnüket, ki erősítse hitünket, és bátorítsa lelkünket, hogy te is meghagyad bűnünket.
7. Ne vígy minket kísértetbe, testnek, ördögnek törébe, ez világ dühösségébe, kétségbe, eretnokségbe, hitelenségnek bűnébe, ne hagyj elvesznünk ezekben.
8. Szabadíts minket gonosztól, ördögnek csalárdságától, kárhózáttól, hamisságtól, drágaságtól, döghaláltól, kórságtól, háborúságtól, mind testi, lelki gonosztól,
9. Mert te vagy hatalmas Isten, uralkodó örök Isten, kegyes és irgalmas Isten, ki minket könyörgésünkben meghallgattál szükségünkben. Azért bízván mondjuk, ámen.²¹

A XVII. század első feléből két gyűjteményt emelünk ki, egy nyomtatott kötetet és egy kéziratot graduált. Az 1635-ben, Lőcsén megjelent énekeskönyv²² Szenci Molnár Albert *Zsoltárkönyvének* közlésével szinte megelőzte korát. A kolligátum másik fő újdonsága, hogy a közös protestáns énekkincs az Újfalvi Imre által 1602-ben javasolt módon található meg benne. Ugyancsak kiemelkedő jelentőségű, hogy az evangélikus nyomdában megjelenő énekeskönyv – mint a címlap is mutatja – forrásának vallotta mind a református (debreceni), mind az evangélikus (bártfai) énekeskönyveket. E nyomtatvány által létrejött a protestáns énekeskönyveknek az a típusa, amelyet egyaránt használtak az evangélikus és református hívek.²³

A lőcsei kiadványt az idő tájt szerkesztették, amikor az eperjesi magyar egyház számára egy graduált írtak össze. Az *Eperjesi graduál*²⁴ olyan liturgikus kézirat, amelyben a tételek egyrészt az egyházi esztendő ünnepei, azon belül általában a vesperás istentisztelet szertartása szerint, másrészt pedig műfaji sorozatokban vannak összeállítva (lejegyzését szintén 1635-ben kezdték el). Ez az egyetlen graduál, amelyben az egyszerű gregorián tételeken – a legfontosabb ezek közül a zsolnárok előtt és után énekelt keretvers, az antifóna – és kanciókon kívül többszólamú darabokat is találunk.²⁵ A többszólamú tételek három stílusrétegbe sorolhatók. A legegységesebb tömböt a C. Goudimel által megzenésített genfi zsolnárok alkotják. A második

stílusrétegbe a XVI. század végi, XVII. század eleji német kancionáltételek tartoznak (néhány szerzőt sikerült beazonosítani: B. Gesius, M. Vulpius, J. H. Schein, M. Praetorius, A. Gumpelzhaimer, S. Calvisius). A harmadik csoport darabjaiban helyi kompozíciókra gyanakodhatunk. Közel száz év terméséből válogatott a szerkesztő, de a kanciók és a metrikus énekek közé egy imitációs tétel sem került be, ami mutatja a külföldi minták befogadásának korlátait.²⁶

A magyarországi evangélikusság a nemzetiségi megoszlást tekintve igen sokszínű: német, magyar, szlovák és szlovén ajkú gyülekezeti egyaránt voltak (illetve részben vannak). Jelentős az erdélyi szászok,²⁷ valamint a szepességi²⁸ és nyugat-magyarországi²⁹ németek gyülekezeti éneklése. Az észak-magyarországi szlovák nyelvterületen évtizedekig Csehországban nyomtatott gyűjteményeket használtak. Az első – bizonyos kiadásai hangjegyes – énekeskönyv, amely napjainkig meghatározza a szlovák evangélikusok gyülekezeti éneklését, Jiří Třanovský (1592–1637) műve, a *Cithara Sanctorum*

(Lőcse, 1636)³⁰ – szerkesztője humanista neve nyomán a kiadványt *Tranoscius*nak is nevezik. Ez a vaskos, fémbozítású, kapcsos kötet olyannyira hozzátartozik a tót kegyességhez, hogy a közösségek hosszú ideig a halottakkal együtt az énekeskönyvüket is eltemették (ezért nehéz példányt szerezni belőle).

Természetes folyamat, hogy mind a német, mind a szlovák nemzetiség éneklése hatással volt a protestáns, de leginkább az evangélikus magyar gyülekezeti éneklés fejlődésére.

Az énekeskönyvi adatok után ismerjünk meg olyan XVII. századi magyarországi zeneszerzőket, akiknek sokat köszönhetünk az istentiszteleti zene gazdagítása terén.

Az osztrák származású Andreas Rauch (1592–1656) 1629-től haláláig állt a soproni evangélikus egyház szolgálatában. Művei – melyeknek címlapján soproni polgárnak vallja magát – Bécsben és Nürnbergben jelentek meg, ami magas színvonalú munkájának elismerése.³¹

Zachariáš Zarewutius (1605–1667) 42 éven keresztül Bártfán működött templomi orgonistaként, nagy megbecsülésben. Művei közül néhány teljes egészében, néhány töredékesen maradt fenn (magnificatok, mise, német és latin nyelvű motetták kettős kórusra).³²

Következzék most a kántor feladatainak leírása egy XVII. század végi forrás alapján. „A kántor tiszte és hivatalja a chorusbeli szolgálat és éneklés. Vasárnapi és az esteli szolgálatokat el ne mulassza. Ha beteg, természetesen nem szólhatnak neki. Verrasztóba, ha kéri, el kell mennie. Ugyancsak köteles a temetéseken is megjelenni. Ha vendégségbe hívják, ebédre vagy vigasságba, az esteli könyörgést el ne mulassza, helyettesítheti egy alkalmas deák, de csak akkor, ha a prédikátor erre engedélyt ad. Az éjszakát köteles az iskolában tölteni, semmiképpen nem engedik meg neki, hogy akár Újvárosban, akár Belvárosban kimaradjon. Figyelmezteti a konvent, hogy ne csak a közönséges énekeket énekelje, hanem Szent Dávidnak Soltárait és Ditséretit is, hogy a gyülekezet ezeket el ne felejtse és az ifúság megtanulja.”³³

A XVII. század végén tovább bővül az evangélikus énekkincs. A *Zöngedőző mennyei kar* (ZMK, Lőcse, 1692–1694) címlapja utal a kötet újdonságára, a német énekfordításokra.³⁴ A „könyvecske” elnevezés nemcsak a terjedelmet jelöli, hanem a kötet kiegészítő jellegét is.³⁵ Kérdés lehet, hogy miért éppen ekkor jelent meg a ZMK. Az evangélikusok évtizedek óta használták a közös énekeskönyveket. A német és magyar protestáns gyülekezetek lassan két évszázada éltek egymás mellett, a magyarok mégsem fordítottak le nagyobb számú német éneket. E tények ismeretében feltételezhető, hogy a ZMK-t és a

protestáns énekeskönyveket csak egymás kiegészítésé-
ként értelmezhetjük. A szerkesztők a nagy énekeskönyv³⁶
mellé evangélikus toldalékokat akartak adni. Ez aztán kiin-
dulópontja lett egy új, csak evangélikus befogadók szá-
mára készített énekeskönyv-sorozatnak. A XVIII. század
jóval több éneket tartalmazó ZMK-kötetei³⁷ és az *Új zen-
gedező mennyei kar* különböző kiadásai váltják majd fel
teljesen a XVII. század protestáns gyűjteményeit.³⁸

Az *Új zengedező mennyei kar*³⁹ (ÚZMK) Torkos József
győri lelkész és társainak munkája. 1743-ban jelent meg,
és száz-százötven évre kijelölte az evangélikus éneklés út-
ját. A munka terjedelme is elárulja, hogy Torkosnak több
munkatársa volt: 240 új fordítás került bele ebbe a gyűjte-

ménybe.⁴⁰ Az ÚZMK első
kiadásában 619, 1750-től
pedig már 633 éneket tar-
talmaz a 150 genfi zoltá-
ron felül (az amúgy kotta
nélküli gyűjteményben
a zoltárok dallamok-
kal együtt jelentek meg).
Schulek Tibor véleménye
szerint ez a legkimagas-
lőbb magyar protestáns
énekeskönyv. A német és
szlovák énekkincsből vett
– részben igen jó – fordí-
tásokon kívül a közös ma-
gyar örökség javát foglalja
magába. „Ez a gyűjtemény
teológiai és költői csúcstel-
jesítmény. Lelkes és átszel-
lemült munkaközösségnek
kellett lennie, mely erre a

feladatra összeállt. A hallei pietizmus annak idején igen
áldásos erjesztő hatással volt a magyarországi lutheránus
körökre.”⁴¹

A moralizáló és racionalista XIX. század után a XX.
század elejétől történtek próbálkozások a többnyelvű
evangélikus egyházban a magyar, német és szlovák ének-
lés egységesítésére, az ősi liturgia gazdagságának újbóli
felfedezésére.

Az 1911-ben megjelent *Keresztyén (Dunántúli) énekes-
könyv* tartalmában és külső formában egyaránt jelentős
haladás a közvetlen megelőző énekeskönyvekhez képest.
A klasszikus énekek közül sok olyat felvett, amelyek a
korábbiakból hiányoztak vagy elrontott alakban szere-
peltek. Az új anyag összeállításánál már nagyon ügyeltek
arra, hogy a közölt énekek formája is megfelelő legyen.

A XX. század negyvenes éveiben Magyarországon és
Európában, minden felekezetben jelentkezett az az igény,
hogy a gyülekezet az eredeti ritmikus dallamokat énekel-
je. E próbálkozás evangélikus eredményei a különböző
énekfüzetek (*Régi magyar istenes énekek*, 1945,⁴² *Cantate*,
1950), de nyilvánvalóvá lett, hogy a korszerű éneklés
követelményeit csak egy teljesen új énekeskönyv tudja
kielégíteni. (A református énekeskönyv 1948-ban már
mind ritmikus formában közölte a dallamait.)

Az egyház vezetősége az új énekeskönyv elkészítését
és bevezetését kétlépcsősre tervezte. Elsőként 1955-ben
megjelentette a *Keresztyén énekeskönyv* új kiadását. A régi
énekeskönyvből kiválasztott énekekhez kottával ellátott
Új rész csatlakozik (hétszázas sorszámokkal), amely jó-
részt általánosan ismert énekekkel gazdagítja a gyüleke-
zeti éneklést. A felvett új énekek főleg a reformáció ko-
rának gazdag tartalmú, erőteljes koráljai, ezek között is
Luther Márton eddig nem szereplő énekei. Ez a kiadás
lehetővé tette, hogy a gyülekezetek megismerkedjenek
az új énekléssel, de közben az istentiszteleti életben nem
állt be törés, mert a változatlanul hagyott énekeket to-
vább használhatták megszokott dallamukkal.

Az 1982-es *Evangélikus énekeskönyv* szerkesztői az
énekanyag összeállításában korszerűsége törekedtek.
Az anyagot több stílusból válogatták össze, az énekeket
tömörítették. Minden ének első verséhez kottát közöltek.
A dallamok egy része megmaradt a gyülekezetek által
ismert formában, egy része pedig az eredeti dallamhoz
közelebb álló ritmikus formát nyerte el.

Az énekeskönyvek sorát a 2007-ben megjelent *Evangé-
likus istentisztelet – Gyülekezeti liturgikus könyv* zárja. Ez
az összetett kötet a liturgia megújítását segíti: istentisz-
teleti rendeket, áhítatformákat, zoltárokat, liturgikus
tétéleket és strofikus énekeket egyaránt tartalmaz.

Egyházunk zenei életének fontos szereplője az 1904-
ben alapított Lutheránia énekkar. Vasárnapi istentisz-
teleteken és a közel három évtizede működő Budapesti
Bach-hét közreműködőjeként is rendszeresen megszólal
a Deák téri templomban.

A XX. század második felének meghatározó evangé-
likus zeneszerzője Sulyok Imre (1912–2008), aki több
mint fél évszázadon keresztül a kelenföldi gyülekezet
kántora volt, és a Liszt-életmű új kiadását is gondozta.
Szokolay Sándor (1931–2013) elsősorban operaszerző-
ként lett ismert, de evangélikus kötődésű műveket is kö-
szönhetünk neki (*Confessio Augustana, Luther-kantáta*).

A kommunista hatalomátvétel utáni kántorhiány
pótlására hetven éve indult el a kántorképzés Fóton, az
Evangélikus Kántorképző Intézetben. Az intézet elhi-

Adj, Úristen,
nékünk
Szentlelket!
A Gyülekezeti
liturgikus könyv
816. éneke

Az egyházi énekek

Adj, Úristen, nékünk Szentlelket!
A Szentleltek ajándéka – a Szentlélek csodája

816

2. Te vagy Atyánk, örök Úristen, Kiben semmi kétségünk nio-
caen, Neveljed hitünket te szent ígédben, Szent Fiaidnak, Krisz-
tusnak ismeretében, Üdvösségünkben.

3. Te vagy, Krisztus, mi Üdvözítőnk, Szent Atyánál béke-
szerzőnk: Te vagy mi életünk, Jakkorál bennünk; Hogy minden
dolgunkban csak téged dicsérjünk és dicsőítsünk!

4. Ó, Szentlélek, így kérünk téged: Bátorítsd a mi szívünket,
Vigasztalj meg minket, igazság minket, Hogy bályán megér-
tessük te szent ígédet, Üdvösségünket!

Szöveg: Harsányi G. 1550. Dallam: Halgassa meg minket, Ff. 295. [RATIF 56].

535

vatott munkatársai fiatalokat nevelnek,⁴³ istentiszteleti segédanyagokat adnak ki,⁴⁴ kórustalálkozókat és korálünnepeket szerveznek.

Az Evangélikus Hittudományi Egyetemen – a teológus-lelkész, hittanár és egyéb szakok mellett – 2007 óta kántor BA szakon is lehet tanulni. A kétféle képzés jól kiegészíti egymást, de azért van még teendő az istentiszteleti zene és az egyházzeneszek elismertetése terén.

Az *Evangélikus Élet* magazin *Cantate* rovata rendszeresen foglalkozik egyházzenei kérdésekkel. Az elmúlt tíz év cikkeiből – énekelemzésekből, meditációkból – szerkesztett *Énekkincstár* kötet e sorok írójának szerkesztésében, a Luther Kiadó gondozásában jelent meg.⁴⁵

Az elmúlt évszázadban tehát ismét felfedeztük értékes énekeinket és liturgikus örökségünket, és új énekeknek, istentiszteleti formáknak is örülhettünk. Nagy öröm, hogy egyre több helyen természetes a teljes istentisztelet: a kétfókuszú lutheri liturgia, amely ige és úrvacsora egyensúlyára épül.⁴⁶

A reformáció emlékévében visszatekintettünk az elmúlt ötszáz évre. A következő ötszáz évhez pedig újra „Márton testvértől” kaphatunk útmutatást. „A zene Isten ajándéka, nem emberi dolog. Ugyanis elúzi az ördögöt, és megvidámítja az embert. Hallatára az ember elfeledkezik a haragról, erkölcstelenségről, gőgről és minden szenvedélyről. A teológia után a zenét becsülöm a legtöbbre. A Szentírásban is azt látjuk, hogy Dávid és Isten többi szent embere az Istenre irányuló gondolataikat versben és énekben fejezték ki.”⁴⁷

JEGYZETEK

- 1 *Formula Missae et communionis pro ecclesia Vuitenbergensi*, 1523. „Azt akarom, hogy sok német énekünk legyen, amelyeket a nép a mise alatt, vagy a Graduale, a Sanctus és az Agnus Dei mellett énekelhet. Mert ki kételkedik abban, hogy azokat az énekeket, amelyeket most a kórus énekel, [...] korábban az egész gyülekezet énekelte?”
- 2 *Deutsche Messe und Ordnung Gottesdienstes*, 1526. „Az epistolára német éneket éneklünk: *Nun bitten wir den Heiligen Geist* (Jer, kérjük Isten áldott Szentlelkét, Evangélikus Énekeskönyv – A továbbiakban: EÉ – 232). [...] Az evangélium után az egész gyülekezet németül éneklő a hitvallást: *Wir glauben all an einen Gott* (Mi valljuk: hiszünk Istenben, EÉ 247).”
- 3 *Jer, örvendjünk, keresztyének*, EÉ 318.
- 4 *Lásd meg a mennyből, Úristen*, EÉ 257.
- 5 Markus JENNY szerk.: *Luthers Geistliche Lieder und Kirchengesänge: Vollständige Neuedition in Ergänzung zu Band 35 der Weimarer Ausgabe*, Köln/Wien, Böhlau, 1985.
- 6 Első kiadása Bp., 1982.
- 7 ECSEDI Zsuzsanna: *Luther-énekek a magyar evangélikus énekeskönyvekben*. Egyházzene-doktori disszertációk III., Budapest, 2006 (CD és kísérfüzet).
- 8 *Gesangbuch Valentin BABST*, Leipzig, 1545.
- 9 Johann WALTER: *Das geistliche Gesangbüchlein* (Chorgesangbuch), Wittenberg, 1524.
- 10 Huszár Gál (a továbbiakban HG) 1574-es énekeskönyvének előszavából.
- 11 A reformáció első évszázadának néhány jelentős zeneszerzője: Johann Walter (1496–1570), Caspar Othmayr (1515–1553), Melchior Vulpius (1570–1615), Michael Praetorius (1571–1621).
- 12 Krakkó, 1536 és 1538; RMNy 18 és 24. „Kegyes énekekről és keresztyén hitről rövid könyvecske, Gálszécsi István mestertől szerzetetett. Matth. 10. Aki enge[met v]alland emberek előtt, én is azt vall[ani f]ogom az én szent atyám előtt. Aki pedig engem megtagadand emberek előtt, én is azt megtagadom az én szent atyám előtt, ki mennyekben vagyok.”
- 13 HG 1560. Magyaróvár, Kassa, Debrecen, 1560–1561; RMNy 160. „A keresztyéni gyülekezetben való isteni dicséretetek Psalmos CXLIX. Dicséretet mondjatok az Istennek a szenteknek gyülekezetében. M D LX.”
- 14 51. zsoltár; GyLK 711.
- 15 57. zsoltár; EÉ 77, RÉ 256.
- 16 BATIZI András; EÉ 234, RÉ 370.
- 17 *A Natus est nobis* himnusz nyomán; EÉ 179, RÉ 282.
- 18 HG 1560, A⁷–A⁸; HG 1574, CCCXX^r–CCCXXII^r [653–657]. A szövegközlésben – megtartva az eredeti szóhasználatot – a mai helyesírást vettük alapul.
- 19 HG 1574. Komjáti, 1574; RMNy 353. „A keresztyéni gyülekezetben való isteni dicséretetek és imádságok. Psalmos CXLIX. Dicséretet mondjatok az Istennek a szenteknek gyülekezetében. M. D. LXXIII.”
- 20 *Vater unser im Himmelreich; Mi Atyánk, ki vagy mennyekben*, EÉ 72.
- 21 HG 1574, CXXVI^r–CXXVIII^r [266–269]. Az ének megtalálható már HG 1560-ban is, H¹–H². A szövegközlésben – megtartva az eredeti szóhasználatot – a mai helyesírást vettük alapul.
- 22 Protestáns gyülekezeti és temetési énekeskönyv; RMNy 1628. „Keresztyéni isteni dicséretetek, Mellyek az Magyar Nemzetben reformáltatott Ecclesiákban szoktanak mondattatni. Ezek mellé adattattak szép renndel. Először, az Szent Dávidnak franciai Nótáknak és Verseknak módgyokra rendeltetett soltári. Másodsor, az egész esztendőre tartozandó hymnusok. Harmadsor, az Halott

- temetéskorra való énekek. Mostan újonnan, és, (ami az első s utolsó részt, az az a közönséges és Halott Énekeket illeti) bővebben, hogy nem mint ennek előtte Debrecenben és Bártfán kibocsáttattak. Lőcsén, Brevér Lőrincz által. (1635.)” Az énekeskönyv 403 16. századi és 36 XVII. századi éneket tartalmaz.
- 23 H. HUBERT Gabriella: *A régi magyar gyülekezeti ének*. Bp., Universitas, 2004, 178. Hubert Gabriella kutatásainak eredményeként javasolta, hogy az 1635-ös lőcsei énekeskönyvet és az azt követő kiadásokat protestánsnak minősítsék. Ezekben a gyűjteményekben nem a felekezeti eltérő, hanem a hasonló vonások uralkodnak.
- 24 *Graduale Ecclesiae Hungaricae Epperiensis*, S 57. A graduál latin nyelvű címlapjának szövege magyarul: „Az eperjesi magyar egyház graduálja a Szentháromság tiszteletére és dicséretére íratott és szent többszólamú énekekkel, valamint himnuszokkal, antifónákkal, zsolttárogokkal és édes énekekkel ékesítettet – az igen tiszteletre méltó és jeles ember, Damascenus Márton, a fáradhatatlan magyar lelkész szolgálata idején, a tudós és bölcs Grolmann András és Kádass Jónás felügyelete alatt – a breznóbányai Banzski Dániel által, aki ez időben a beiktatott (felszentelt) magyar kántor, 1635-ben, írta Glosius András s.k.”
- 25 A graduál 609 tétele 18 műfajba tartozik.
- 26 FERENCZI: 1988, I, 5–35.
- 27 Brassó, Kronstadt (ma Braşov, Románia); Nagyszeben, Hermannstadt (ma Sibiu, Románia).
- 28 Lőcse, Leutschau (ma Levoča, Szlovákia).
- 29 Sopron, Ödenburg.
- 30 Az első kiadás 402 éneket tartalmaz; a hatodik kiadástól 650-re emelkedik az énekek száma. Dallamai a gregoriánból és a reformáció előtti népekekből, a német és a svájci reformáció hagyományából, cseh énekeskönyvekből és a helyi szlovák énekkincséből származnak.
- 31 MURÁNYI Róbert Árpád: *17. századi emlékeink*. = BÁRDOS Kornél szerk. *Magyarország zenetörténete (MZT) II*. Bp., Akadémiai, 1990, 403.
- 32 MZT II. 400.
- 33 Gyülekezeti rendtartás, Győr, 1699.
- 34 „Zöngedező Mennyei Kar. Az az: Németből Magyarra fordított szép Isteni dicséreteket és hálaadó Énekeket, más magyarul szerzetetett kegyes énekekkel együtt magában foglaló Könyvecske.” RMKI. 1589/A.
- 35 A szerkesztők többen lehettek, köztük id. Ács Mihály nemescsói, Lövei Balázs győri és Tatai István téti lelkész. A ZMK 101 éneket tartalmaz. 99 gyülekezeti énekéből tizenhét keletkezett a XVI. században. Ezek szinte mind kizárólag evangélikus körben hagyományozódtak tovább, és az 1635 utáni protestáns énekeskönyvekből hiányoztak, illetve csak a lőcsei A-típusúakban fordultak elő. A hagyományozásnak ez a módja nemcsak a XVI. század óta folyamatos evangélikus használatot tanúsítja, hanem azt is, hogy a szerkesztők evangélikus eredetű énekeket válogattak ki az ekkor már nagyszámú magyar énekkészletből.
- 36 A szerkesztők a lőcsei B-típusú gyűjteményt használták.
- 37 A ZMK-nak kétféle típusú bővített változata ismert. Egyik típusában 1726-ig 132 énekre növekszik, s e szinten 1812-ig még legalább öt kiadása van. Másik típusában 1735-ben mintegy 100 énekkel bővül; ennek négy kiadása ismert 200, majd 222 énekkel. Schulek 1975, 22.
- 38 HUBERT 2004, 236–238.
- 39 „Új Zengedező Mennyei Kar, az-az: Régi és újonnan szerzetett, válogatott, Isteni dicséreteket, és lelki Énekeket magában foglaló, szép rendbe véteget Graduál, melly az Istennek dicséretire, az Híveknek serkentésekre, és vigasztalásokra, egynéhány Imádságokkal együtt ki-bocsáttatott.”
- 40 CSEPREGI Zoltán: *Magyar pietizmus 1700–1756*. Bp., 2000, 35.
- 41 SCHULEK Tibor: *Kurzer Abriß der Geschichte des ungarischen Kirchengesangbuches*. = Jahrbuch für Liturgik und Hymnologie, 13 (1968), 136.
- 42 Régi Magyar Istenes Énekek, azaz az Új Zengedező Mennyei Karból és az Isten anyaszentegyházabeli közönséges istentiszteletre a debreceni és kolozsvári forma szerént rendeltetett énekeskönyvekből válogatott isteni dicséretes és lelki énekek. Most újra értelmesebben és tisztábban kótákkal is az atyák éneklése szerént megékesítettven kibocsáttatott a híveknek serkentésekre és vigasztalásokra S. T. [Schulek Tibor] és S. I. [Sulyok Imre] által, Győrött a Harangszó könyvnyomtató műhelyében, Anno Domini 1945.
- 43 Nyaranta három tanfolyamon százötven fiatal foglalkozhat egyházzenevel, és élheti meg a valódi közösség erejét. A munkaév folyamán szombatoként van tanítás. A főt Mandák-otthon olyan lelki központ, ahonnan sokan indultak lelkészi és egyházzenei pályára, vagy váltak aktív, értékes gyülekezeti tagokká.
- 44 A legjelentősebbek: *Evangélikus korálkönyv* (bővített kiadás), 2013; *Korárelőjátékok az Evangélikus énekeskönyv énekeihez*, 2015. Kántori segédanyag az intézet honlapján: kantorkepzo.lutheran.hu.
- 45 E kötet 44–47. oldalán található egy idővonal, amely áttekinti a német Kirchenlied és a magyar gyülekezeti ének történetét.
- 46 Az istentisztelet és a liturgia területét érintő munkák a XX–XXI. században: *Raffay-agenda*, 1932; *Pröhle-agenda*, 1963; átdolgozott *Pröhle-agenda*, 1986; *Evangélikus istentisztelet – Liturgikus könyv*, 2007.
- 47 Martin LUTHER: *Asztali beszélgetések*. Bp., Luther, 2015, 744 nyomán.